

R. LUKIĆ, ISTORIJA POLITIČKIH I PRAVNIH TEORIJA

I knjiga — Od Antike do početka XVII stoljeća, Naučna knjiga, Beograd, 1956, 343 str.

Ovim je vrijednim radom prof. Lukića ispunjena znatna praznina, koja je postojala na području društvenih nauka kod nas. Osim rada J. Goričara, *Uvod u društvene vede*, koji daje sažet prikaz filozofskih, političkih i pravnih teorija prema pojedinim društveno-ekonomskim formacijama u Evropi, nema kod nas radova, koji bi s historijsko-materijalističkoga gledišta obrađivali područje političke i pravne misli. Pisac ističe u predgovoru, da je to samo »jedan od prvih pokušaja da se sociološki, materijalistički objasni razvoj ovih teorija« (str. 3) i da je svijestan nedostataka, koje takav prvi pokušaj nužno u sebi sadrži. Ali ispravno primjećuje: »Dok se ne počne, ma i ne najbolje, ne može se ništa ni učiniti«. Valja biti zahvalan piscu, što se latio toga posla unatoč svim poteškoćama, koje su stajale pred njim, kada je bilo potrebno da u nedostatku marksistički pisanih monografija sam formulira takve poglede o pojedinim teorijama, njihovim tvorcima, vremenu i prilikama, u kojima su nikle. Iako pisac napominje, da »iznosi izvesne postavke o kojima i sam misli da treba i dalje razmišljati i raspravljati ih, kako bi se mogle približiti više ili manje sigurnim naučnim istinama« (3), on je u cjelini veoma uspješno riješio zadatak, što ga je sebi postavio, i tako nam pružio vrijednu knjigu, koja će biti od koristi svima onima, koje zanima razvitak ljudske misli u Evropi, a naročito političke i pravne teorije kao odraz određenih klasnih odnosa u pojedinim državama. Historičar, kojemu ta knjiga dođe u ruke, sigurno bi volio, da u uvodnim prikazima svake društvene formacije bude više historijskog materijala kao ilustracija socioloških konstatacija. Na taj bi se način one približile čitaocu te bi izlaganje bilo konkretnije. Time se ne misli na »pojednosti i sitnice«, koje pisac s pravom izbjegava, ali bi »opšti pravci razvitka i opšte zakonitosti« (4) bili bolje argumentirani i postali življi i upečatljiviji.

U uvodu pisac izlaže pojam historije političkih i pravnih teorija, njezin predmet, zavisnost teorija od ekonomske osnove kao i glavnu knjizevnost o tom predmetu.

U prvom dijelu prikazana je opća karakteristika robovlasničkih političkih i pravnih teorija. Napose su obrađena politička shvaćanja Platona, Aristotela i Polibija uz kratak osvrt na rimsku političku i pravnu misao. Među političkim i pravnim teorijama feudalizma pisac se u prvom redu zadržava općenito na kršćanstvu, a zatim se bavi Augustinom iz Tagaste, Johnom od Salsburyja, Tomom Akvinskim, Danteom Alighierijem, Williamom Occamom, Marsilijem Padovanskim i Nikolom iz Kuesa. Treći se dio bavi političkim teorijama u XVI. st.; uz opći pregled opširno se govori o Macchiavelliju, Morusu i Francisku od Vittorije. Poslije prikaza o političkim teorijama Reformacije opisuju se Bodinova politička gledišta, kao i teorije o ograničenju vladarske vlasti.

Rad je zamišljen kao udžbenik za studente prava te je pisac iz te perspektive odabirao materijal. Pri takvu je poslu u prvom redu mjerodavna autorova ocjena o tome, što je iz čitava predmeta toliko važno, da bi moralo ući u udžbenik. Kriitički odnos prema tom ocjenjivanju pretpostavlja drugačije ocjene kod kritičara, koji opet može imati svoja mišljenja o društvenoj važnosti pojedinih teorija, naročito kada se radi o području, koje je još daleko od toga da bude dovoljno istraženo s marksističkoga gledišta. Ti monografijski elementi u udžbenicima predstavljaju

jednu od nužnih pojava na sadašnjem stepenu našega društvenog razvitka, kada hitna potreba za naučnim pomagalima ne dopušta da se najprije izrade monografije, da se o njima diskutira i da se tek nakon toga, što su sporna pitanja raspravljena, pristupi izdavanju udžbenika. U takvoj situaciji ima mišljenje kritičara drugačiji utjecaj, ukoliko može eventualno služiti piscu za orijentaciju u njegovu daljem radu, ali ne može pridonijeti svoj udio u izgradnji onih više ili manje konačnih sudova, koji u nekom ljudskom pokoljenju predstavljaju naučne istine, prema kojima mlađi izgrađuju svoje znanje.

Takva hibridnost monografija-udžbenik odražuje se na raspodjeli materijala, što je naročito važno s obzirom da se radi o udžbeniku — 99 str. za robovlasničku formaciju (84 str. Grčka i 5 str. Rim), 72 str. za feudalizam i 119 str. za XVI. stoljeće. Pretpostavivši, da udžbenik mora služiti tome, da uvodi studenta u sadašnje političke i pravne teorije, previše je prostora dano Platonu i Aristotelu, naročito prvome (36 strana), t. j. više nego li Macchiavelliju (30 strana), iako se Macchiavellijev utjecaj u modernim političkim teorijama osjeća u mnogo većoj mjeri nego što je to slučaj s Platonom. U manjoj mjeri važi to za Aristotela, ukoliko je izlaganje njegovih stavova nužno, da se razumiju politička shvaćanja skolastike.

S druge strane, mjestimično monografijski način izlaganja dopušta piscu, da dade iscrpniji i bogatiji prikaz pojedinih teorija, potkrijepljen izlaganjem sadržine najvažnijih djela, kao što je to na pr. slučaj s Macchiavellijem i Tomom Morusom.

Po prvi put u jednoj historiji političkih teorija nalaze se shvaćanja, koja su eksploatirane klase zastupale za seljačkih ustanaka u Engleskoj i Njemačkoj. Dobro bi bilo, kad bi se ubuduće još više pažnje obraćalo na političko mišljenje eksploatiranih, dakako u granicama raspoloživa materijala, koji nije uvijek obilat. Značajno bi bilo na pr. navesti političku ideologiju husita u XV. stoljeću.

Raspoređujući gradivo, pisac se ispočetka pridržava podjele na društveno-ekonomske formacije. Pritom ističe, da u prve dvije epohe nije potrebno »praviti neku složenu periodizaciju«, ali da je to »unutar treće epohe nužno, a istovremeno vrlo teško«, te izražava sumnju u to, da li je ta podjela najbolja, jer se radi o pitanju periodizacije, koje je veoma složeno (51). Dok je političke teorije robovlasništva obuhvatio u I. dijelu, II. dio — Političke i pravne teorije feudalizma — ograničio je na razdoblje do XVI. st., t. j. do apsolutne monarhije. Kako je III. dijelu dao naslov »Političke i pravne teorije novog veka«, pisac je na taj način pokazao, da smatra završenim feudalno razdoblje pri kraju XV. st., izuzimajući iz njega razdoblje apsolutizma. Nešto je slično uradio i J. Goričar, kada je razdoblje manufakturnoga kapitalizma izlučio iz feudalne društveno-ekonomske formacije kao posebno »prelazno razdoblje od feudalizma ka kapitalizmu« (nav. dj., sv. II, str. 9), u vrijeme kojega se u raznim evropskim državama odvija proces prvobitne akumulacije. To razdoblje traje od kraja XV. do početka XIX. stoljeća (str. 12).

Pitanje je u tome, da li će se dati veća važnost društvenom temelju ili političko-pravnoj nadgradnji. Manufakturna proizvodnja prvobitna akumulacija, porast proizvodnje i trgovine, kolonijalna ekspanzija i sistemi zaštitnih carina kao i ekonomsko jačanje građanstva, sve to pokazuje da postoje jaki elementi kapitalizma, koji se razvijaju na štetu feudalnog sistema cehovske i poljoprivredne proizvodnje. Ali su u obliku koncentracije državne vlasti u rukama plemstva političko-pravni oblici bili još feudalni, iako su u njih mogli ulaziti i bogati građani ili niži državni činovnici, kada bi dosegli određenu stepenicu na hijerarhijskoj ljestvici. To je tipičan primjer sukoba između stare forme i novog sadržaja, koji u Engleskoj

dovodi do građanskog rata 1640—49, a u Francuskoj do Revolucije 1789. Budući da je u proizvodnji, naročito u poljoprivredi, bilo mnogo ostataka feudalnih odnosa, kao na pr. između zemljišnih posjednika i zavisnih seljaka, manufakturni kapitalizam predstavlja prelazno razdoblje, koje unatoč svojim feudalnim političko-pravnim oblicima ipak pripada kapitalističkoj društveno-ekonomskoj formaciji. Stoga je bilo bolje dati trećemu dijelu naslov »Političke i pravne teorije manufakturnoga kapitalizma«, a ne prelaziti u drugu vrstu s naslovom: »...teorije novoga veka«, to više, što se u tom dijelu iznose politička shvaćanja XVI. st., koje ne možemo identificirati s pojmom Novog vijeka.

Prelazeći na pojedine mislioe, čije nazore pisac smatra karakterističnima za određene društveno-ekonomske formacije, valja u prvom redu napomenuti, da je u robovlasništvu odviše malo mjesta udijeljeno političkoj doktrini stoičkih filozofa, a potpuno nedostaju stoička politička naziranja u rimskim verzijama Seneke i Marka Aurelija. Pritom se ne smije zaboraviti, da je ideja o kozmopolitizmu nikla kod stoičkih filozofa pod utjecajem društvenih odnosa u carstvu Aleksandra Velikoga kao i činjenice, da je helenistički svijet u istočnom dijelu Sredozemnog mora predstavljao zaokruženu kulturnu cjelinu. Isto je tako kod stoičkih filozofa došla do punog izražaja misao o jednakosti ljudi. Te dvije koncepcije dale su svoj prinos činjenici, da je Caracalla g. 212. proširio rimsko građansko pravo na sve slobodne podanike Rimskog carstva. Nedostaju također političko-pravna gledišta Tacita, naročito s obzirom na njegove simpatije za aristokratsku republiku.

S obzirom na Srednji vijek, pisac se opredijelio za to, da je u to razdoblje uvrstio kršćanstvo kao političku ideologiju. To bi se moglo opravdati, kako to navodi pisac, time da se izbjegne prikazivanje razvitka kršćanstva i u robovlasništvu i u feudalizmu. Kad se to već uradilo, onda je bilo potrebno istaknuti dvije faze u razvitku te ideologije. Prakršćanstvo u obliku velikog broja sekta, koje se između sebe bore, nastaje u I. st. kao religiozna ideologija eksploatiranih stanovnika u gradovima. A kršćanstvo kao skup određenih dogma počelo je dobivati konačne oblike s uvođenjem sakramenata, koje prakršćanstvo — izuzevši krštenja — nije poznavalo. U prakršćanstvu je, međutim, došla do izražaja stoička ideja o kozmopolitizmu, ograničena na eksploatirane stanovnike gradova. A još jače je ta ideja univerzalnosti izražena u kršćanstvu, kada ga je svećenstvo učinilo prihvatljivim i za pripadnike osnovne eksploatatorske klase u rimskoj državi.

Svakako valja primijetiti, da je pisac otuđio od stvarnosti pojam kršćanstva, što se naročito vidi u poglavlju *Razvoj hrišćanstva (165—168)*. U njemu se više puta ističe, kako se kršćanstvo »prilagođava« i feudalizmu i kapitalizmu, a nije navedena ona konkretna društvena snaga u njemu, koja ostvaruje to prilagođavanje u svome vlastitom interesu, t. j. svećenstvo. Nešto kasnije (176), govoreći o situaciji u IV. st., pisac ispravno napominje, da je u to doba crkva postala »veoma moćna, hijerarhizovana ustanova, već dosta udaljena od prvobitnog demokratizma, s prevlašću crkvene birokratije, i što je najvažnije, ona je postala veoma bogata ustanova, a u crkvu je ušla i većina pripadnika vladajuće klase bogataša«. Drugim riječima, on konstatira, da je crkva postala eksploatator, ali iz te činjenice ne izvodi nikakve zaključke u vezi s razvitkom kršćanske ideologije, koji je na taj način otuđen od stvarnosti i dobiva shematički karakter.

Drugi je primjer shematiziranja, kada pisac govori o tome, da je »hrišćanstvo zahvatilo čitavu potlačenu klasu (ili klase) Rimske imperije u ovo doba, od I do III veka« (158). Ta tvrdnja nije historijski točna zato, što su i prakršćanstvo i kršćan-

stvo bili religiozni pokreti, ograničeni na gradove. To je uostalom istaknuo Kautsky u svojem *Porijeklu kršćanstva*, kada govori o općinama kršćana isključivo kao gradskim organizacijama. To potvrđuju i podaci, koje on navodi na temelju Friedländera, a mogu se smatrati dokazanima, da je do g. 98 bilo u Rimskom carstvu kršćanskih općina u 42 mjesta, do g. 180 oko 74, a g. 325, t. j. u doba Nicejskog sabora, 550. Ti brojevi pokazuju, da se porast broja općina ubrzao u III. st. i to samo u gradovima (str. 279).

Tek nakon što je kršćanstvo bilo proglašeno jedinom državnom religijom g. 381, počelo je ono prodirati na selo. Da to nije išlo lako, dokazuje naziv *paganus*, koji označava neznabošca, dok je njegovo prvobitno značenje bilo »stanovnik sela«. Stanovnici sela — *paganus* — pružali su tako jak otpor kršćanstvu, da je njihov naziv postao sinonim za neznabošca.

Kada bi uzeo u obzir to prisilno prevođenje seljaka na kršćanstvo, koje je postalo državna religija i po tome obavezna za sve podanike carstva, pisac ne bi došao do zaključka, da »obje klase, vladajuća i potčinjena, imaju istu ideologiju — hrišćanstvo« (161). Vjera u stara božanstva veoma se dugo održala na selu. Još se u XIV. st. neki franjevac tužio, da u Kobaridu, t. j. u dolini Soče, stanovnici još uvijek obožavaju »kao boga neko stablo i izvor, koji se nalazi kod korijenja toga stabla«.

Kršćanske religije, prodirući na selo, nakalamile su se na poganska vjerovanja, koja uvijek — pa još i danas — predstavljaju osnovu vjerovanja na selu. To, uostalom, pokazuju mnogi primjeri u zbornicima za narodni život i običaje naših akademija.

Osim toga, valja imati u vidu činjenicu, da su onog časa, kada je kršćanstvo bilo priznato od strane rimske uprave, t. j. kada je postalo ideologija eksploatatora, započeli heretički pokreti, kao što je to bio u IV. st. ustanak donatista u Africi, uperen protiv velikih zemljišnih posjednika, državne birokracije i svećenstva. Njegova je ideologija, doduše, formalno bila kršćanska, ali ga je karakterizirala tvrdnja donatista, da se oni bore za »pravu vjeru«, koju je crkva iskvarila. To znači, da već u času svoga priznanja kršćanstvo nije više bilo jedinstvena ideologija, jer nije više zadovoljavalo težnje eksploatiranih, ono nije više bilo revolucionarno zastupajući interese državne vlasti i eksploatatora, nego se pocijepalo na dva smjera — na crkve, koje u svom vlastitom interesu brane eksploataciju, i na hereze, koje predstavljaju ideologiju eksploatiranih.

Nadalje, pisac je u izlaganju srednjovjekovnih teorija previše pažnje obratio skolastici na štetu nekih drugih škola. Tako bi s obzirom na golem utjecaj, što su ga vršili na pravna uređenja pojedinih država, bilo potrebno ostaviti nešto prostora za shvaćanja pravne škole u Bolonji — glosatora i njihovih nasljednika post-glosatora. Izučavajući rimsko pravo u Justinijanovoj kodifikaciji, oni su prilagođavali njegove propise novim društvenim potrebama u Italiji i Francuskoj i tako »anticipirali budući razvoj« (210) prava u Zapadnoj i Srednjoj Evropi. Stoga se za njih također moralo naći mjesto u djelu, koje prikazujemo, to više, što su se neki od njih mnogo bavili oblicima najbolje vladavine u državi, kao na pr. post-glosatori. Bartol u djelu *De regimine in civitatis*, koji je, kako nam se čini, bio prvi, koji je opisao suverenu vlast — *supremitas* — kao *civitas* sibi princeps et superiorem non recognoscens, t. j. država, koja je sama sebi vladar, ne priznavajući nikoga nad sobom.

Prilikom osvrta na najjačeg političkog teoretičara u XV. st. Nikolu iz Kuesa bilo bi također uputno istaknuti, da je on u to doba bio jedan od prethodnika dijalektičkog načina mišljenja i da njegovo shvaćanje sklada nije statičko već dinamičko kao *coincidentia oppositorum* — sastajalište suprotnosti. I s toga gledišta dinamičkih snaga u sukobu valja također prosuđivati njegova politička shvaćanja.

U trećem nas je dijelu pisac zadužio iscrpnim prikazima onih mislilaca, koji su udarili temelj političkim naziranjima Novoga vijeka, pri čemu se napose zadržao na Macchiavelliju i makijavelizmu, stavljajući taj problem u njihove historijske okvire. Ipak on suviše slabo ocjenjuje Macchiavellija tvrdnjom, da je on »u političku nauku uveo nešto ponižavajuće, što politiku svodi na rang vještine obaranja protivnika svim mogućim *smicalicama*, i nešto demonsko i nemoralno, što čestite ljude odbija od politike. Politika je, međutim, daleko od toga — to je, naprotiv, najplemenitija delatnost, ako se država shvati kao ono što stvarno jest — neophodno oruđe za sreću čoveka na jednoj etapi njegovog društvenog razvitka« (215).

Nije moguće oteti se dojmu, da se s jedne strane idealizira politika, a s druge čini krivo Macchiavelliju. Politika, kao »najplemenitija delatnost«, ne može se ostvariti u državi kao organizaciji za održavanje eksploatacije zato, što služi baš tome cilju, koji nije nimalo plemenit. I baš je to Macchiavelli ispravno uočio, kada je shvatio državu isključivo kao aparat za nasilje. Stoga se ne slažemo s piscem, da Macchiavellijeva teorija »ne ostavlja utisak velike teorije«, jer je Macchiavelli prvi neuvijeno i jasno opisao sve negativne strane državne politike. Najžešće je napade morao izdržati baš zbog toga, što je razgolitio način, kojim države ostvaruju svoje političke namjere. Pritom je imao pred očima određeni cilj. To je svoje djelo on također pisao zato, da bi nešto koristio onom narodu svoje Italije, s pripadnicima kojega je u slobodno vrijeme pio, kartao i svađao se, nazivajući ih »ušima«. Dobro toga naroda bilo mu je na srcu, kada na više glavnih mjesta svojega glavnog djela zahtijeva, da vladar mora uvijek živjeti u dobrim odnosima sa svojim podanicima: »Zaključit ću samo da je vladaru potrebno imati narod za prijatelja, inače nema mu lijeka u nesreći«. Stoga: »Mudri vladar mora misliti o načinu, zbog kojega će njegovim građanima uvijek i u svako vrijeme država i on biti potrebni; i uvijek će mu biti vjerni« (II principe, Roma 1930, str. 95 i 97, usp. također str. 39 i 90 kao i pogl. X.) Dakle, osnovna je misao toga djela: nema jake države bez podanika, koji se u njoj dobro osjećaju. Takvu državu Macchiavelli nije poznao u doba, kada je živio. Njegovo djelo ima utopistički karakter zato, što se zadovoljstvo svih građana ne može ostvariti ondje, gdje vlada eksploatacija i državni aparat, koji je osigurava.

Navedene primjedbe predstavljaju prilog u razmjeni mišljenja oko ovoga značajnog rada prof. Lukića, koji u našoj zemlji označava velik korak naprijed u izučavanju razvitka ljudske misli u Evropi.

Valja samo požaliti što se izdavač uporno već godinama pridržava načela, da takve radove ne pojačuje kazalom pojmova i imena.

O. Mandić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA IX.

1956.

BROJ 1—4

NAKLADA »ŠKOLSKA KNJIGA« / ZAGREB

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB